ธาตุเมืองจันทร์
อิทธิพลสถาปัตยกรรมร่วมแบบเขมรในธาตุอีสาน

วสันต์ เทพสุริยานนท์
นักโบราณคดีชำนาญการ

ความนำ

ในช่วงปี 2553 สำนักศิลปากรที่ 11 อุบลราชธานี ได้ดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานธาตุเมืองจันทร์ ซึ่งตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดเมืองจันทร์ ต.เมืองจันทร์ อ.เมืองจันทร์ จ.ศรีสะเกษ ที่พิกัดกริด 48 X0395670/Y1675888 หรือแผนที่มาตราส่วน 1:50,000 พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD ลำดับชุด L7018 ระวาง 5839III ที่พิกัด 48PUB 596758

งานอนุรักษ์ในครั้งนี้ได้ว่าจ้าง ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์ เป็นผู้ดำเนินการ[1] ภายใต้รูปแบบรายการที่กรมศิลปากรกำหนดและมีการควบคุมงานอย่างใกล้ชิดในทุกขั้นตอนโดยเจ้าหน้าที่ของสำนักศิลปากรที่ 11 อุบลราชธานี จนงานแล้วเสร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

บ้านเมืองจันทร์เป็นชุมชนโบราณที่มีคูน้ำล้อมรอบเป็นรูปทรงกลม โดยมีเส้นผ่าศูนย์กลางเมืองประมาณ 400 เมตร[2] ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบ มีความสูงประมาณ 131 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ด้านทิศตะวันออกและด้านทิศใต้ของชุมชนมีหนองน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งสามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ตลอดทั้งปี สันนิษฐานว่าน่าจะขุดขึ้นภายหลังเพราะบางส่วนของหนองน้ำทั้งสองแห่งซ้อนทับอยู่กับแนวคูเมืองโบราณ และห่างจากแนวคูเมืองด้านทิศใต้ออกไปประมาณ 1.3 กิโลเมตร มีลำน้ำธรรมชาติที่ไหลลงสู่ห้วยทับทันทางทิศตะวันตก

ภาพถ่ายดาวเทียมจาก Google Earth (สืบค้นเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2555) แสดงที่ตั้งชุมชนโบราณบ้านเมืองจันทร์และชุมชนใกล้เคียง รวมทั้งร่องรอยแนวคูเมืองโบราณและตำแหน่งที่ตั้งธาตุเมืองจันทร์

ประวัติชุมชน[3]

ชาวบ้านเมืองจันทร์ปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นกลุ่มไทยกูย ซึ่งเป็นกลุ่มคนพื้นถิ่นดั้งเดิมในแถบอีสานล่าง โดยอพยพแยกบ้านมาจากทางเหนือแถวจังหวัดสุรินทร์และร้อยเอ็ด เพื่อมาตั้งถิ่นฐานบ้านใหม่พร้อมๆกับชาวบ้านตาโกน ซึ่งตั้งอยู่ห่างออกไปทางเหนือประมาณ 6 กิโลเมตร ทำให้คนทั้งสองหมู่บ้านมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันจนมีคำเรียกติดปากชาวบ้านทั่วไปว่า “เมืองจันทร์ตาโกน”

ชื่อ “เมืองจันทร์” สันนิษฐานว่าเป็นการเอาชื่อตำแหน่งของผู้นำชุมชนในอดีตซึ่งเป็นตำแหน่งหนึ่งในเสนาบดีชั้นพญาที่สำคัญในระบบการปกครองแบบอาญาสี่ สมัยอาณาจักรล้านช้างมีอิทธิพลครอบคลุมพื้นที่ภาคอีสานของไทยในอดีตมาตั้งเป็นชื่อบ้าน และมักเป็นบ้านเก่าที่ตั้งมานานก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

บ้านเมืองจันทร์ในอดีต มีการกล่าวถึงไว้ในบันทึกการเดินทางของชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาบ้านเมืองจันทร์เมื่อวันที่ 4 มกราคม 2426 โดยได้บรรยายไว้บางตอนว่า บ้านเมืองจันทร์เป็นหมู่บ้านใหญ่ที่เรียกว่า “เมือง” ตั้งอยู่บนเนินดินมีกระท่อมอยู่ 80 หลัง มียุ่งข้าวติดอยู่ด้วย ตั้งกันอยู่อย่างแออัดภายในรัศมี 200 เมตร มีถนนเล็กๆตัดผ่าน ในหมู่บ้านมีวัดอยู่วัดเดียว เนินดินภายในหมู่บ้านสูงกว่าที่นาโดยรอบหลายเมตรและมีน้ำล้อมรอบบ้านเมืองจันทร์ ประชาชนเป็นชาวกูย อยู่ห่างจากสุรินทร์ 2 วัน ห่างจากสังขละ 2 วัน และห่างจากศรีสะเกษ 1 วัน ชาวกูยเหล่านี้ปลูกข้าวและยาสูบ พระภิกษุเป็นชาวกูย เรียนอักษรลาว เมืองจันทร์มีวัดและปราสาทแบบขอม (น่าจะหมายถึงธาตุเมืองจันทร์/ผู้เขียน)

ธาตุเมืองจันทร์ มีตำนานเรื่องเล่าท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องว่า ผู้ชายชาวบ้านตาโกนและผู้หญิงชาวบ้านเมืองจันทร์แข่งกันสร้างธาตุ(เจดีย์) โดยมีข้อตกลงร่วมกันว่า ฝ่ายใดสร้างธาตุครบ 3 องค์เสร็จก่อนเป็นผู้ชนะ โดยผู้ชายชาวบ้านตาโกนสร้างธาตุเมืองจันทร์ ส่วนผู้หญิงชาวบ้านเมืองจันทร์สร้างธาตุปราสาท (ปราสาทห้วยทับทัน ต.ปราสาท อ.ห้วยทับทัน จ.ศรีสะเกษ ตั้งอยู่ห่างธาตุเมืองจันทร์ออกไปทางทิศใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร)

ในระหว่างการก่อสร้างฝ่ายหญิงที่สร้างธาตุปราสาทได้ใช้เสน่ห์ล่อลวงฝ่ายชายที่สร้างธาตุเมืองจันทร์จนสามารถเป็นฝ่ายชนะได้ โดยเมื่อฝ่ายหญิงสร้างธาตุปราสาทแล้วเสร็จ 3 องค์ ฝ่ายชายเพิ่งสร้างธาตุเสร็จเพียงองค์เดียว ดังนั้นธาตุเมืองจันทร์จึงมีองค์เดียวและธาตุปราสาทจึงมี 3 องค์ดังปรากฏในปัจจุบัน

นอกจากนี้ชาวบ้านเมืองจันทร์และตาโกนยังมีความเชื่อร่วมกันว่า หากชาวบ้านตาโกนยังไม่มาไหว้ธาตุเมืองจันทร์ ชาวบ้านเมืองจันทร์ก็จะยังไม่สามารถไปไหว้ธาตุปราสาทได้ ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อในการไหว้ธาตุร่วมกันว่า การไหว้ธาตุทั้งสองแห่งจะสร้างความอยู่เย็นเป็นสุขให้กับชาวบ้านทุกคน หากไม่ปฏิบัติจะเกิดความเดือดร้อนต่างๆนานา ประเพณีการไหว้ธาตุเมืองจันทร์ในช่วงเดือนเมษายนของทุกปีจึงยังคงสืบทอดมาตราบจนปัจจุบัน

การขุดศึกษาทางโบราณคดี

ธาตุเมืองจันทร์ก่อนการขุดศึกษาทางโบราณคดีปรากฏเห็นเฉพาะส่วนเรือนธาตุขึ้นไปหาส่วนยอด ลักษณะองค์ธาตุก่อด้วยอิฐสอดิน[4] ส่วนผิวปรากฏหลักฐานการฉาบปูน เรือนธาตุมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมไม้12 โดยทุกมุมจะมีมุมประธานขนาดใหญ่อยู่กลางขนาบ 2 ข้างด้วยมุมย่อยข้างละมุม แต่ละด้านทำ

เป็นซุ้มจระนำ ประกอบด้วยเสาประดับ 2 ข้าง ส่วนหัวเสาพบหลักฐานกลีบบัวปูนปั้นประดับในบางด้าน ส่วนหลังคา หน้าบันประดับในบางด้านพบหลักฐานรูปมกรปูนปั้นประดับ ซึ่งส่วนใหญ่มีสภาพชำรุด

1.ธาตุเมืองจันทร์ก่อนอนุรักษ์ 2.ปูนปั้นรูปมกรบริเวณหน้าบันเหนือซุ้มจระนำองค์เรือนธาตุ
3.บัวหัวเสาปูนปั้นบริเวณเสาประดับกรอบซุ้มจระนำ

ซุ้มจระนำทั้ง 4 ด้าน ไม่ปรากฏพระพุทธรูปหรือรูปเคารพใดๆประดิษฐานอยู่ภายใน จากการสอบถามผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนก็ไม่มีใครจำได้หรือเคยเห็นมาก่อน เหนือเรือนธาตุขึ้นไปเป็นส่วนยอด โดยการย่อจำลองส่วนเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป ๓ ชั้น ปลายสุดทำเป็นปลียอดทรงกรวยแหลมคั่นประดับด้วยบัวลูกแก้ว

ก่อนการขุดศึกษาทางโบราณคดีในเบื้องต้นตั้งสมมุติฐานว่า ธาตุเมืองจันทร์อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงปราสาทอิฐในวัฒนธรรมร่วมแบบเขมรให้เป็นธาตุอีสานในชั้นหลังเช่นเดียวกับธาตุปราสาทที่อำเภอห้วยทับทัน และอาจเป็นปราสาทอิฐ 3 หลังตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน แต่เนื่องด้วยความชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา อีก 2 หลังจึงพังทลายลงไป แต่ก็น่าจะหลงเหลือซากฐานรากไว้เป็นพยานหลักฐานบ้าง

จากสมมุติฐานดังกล่าว จึงทำการพิสูจน์ด้วยการขุดศึกษาทางโบราณคดีบริเวณส่วนฐานของธาตุเมืองจันทร์และบริเวณโดยรอบ เพื่อค้นหาซากสิ่งก่อสร้างอื่นๆที่อาจจะมีหลักฐานหลงเหลืออยู่และฝังเร้นอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

ผลการขุดศึกษาพบว่า ไม่ปรากฏร่องรอยส่วนฐานรากของอาคารหลังอื่นใดในบริเวณใกล้เคียง พบเพียงส่วนฐานของธาตุเมืองจันทร์เพียงองค์เดียว โดยชุดฐานแม้จะอยู่ในสภาพปรักหักพังแต่ก็พอพิจารณาและ

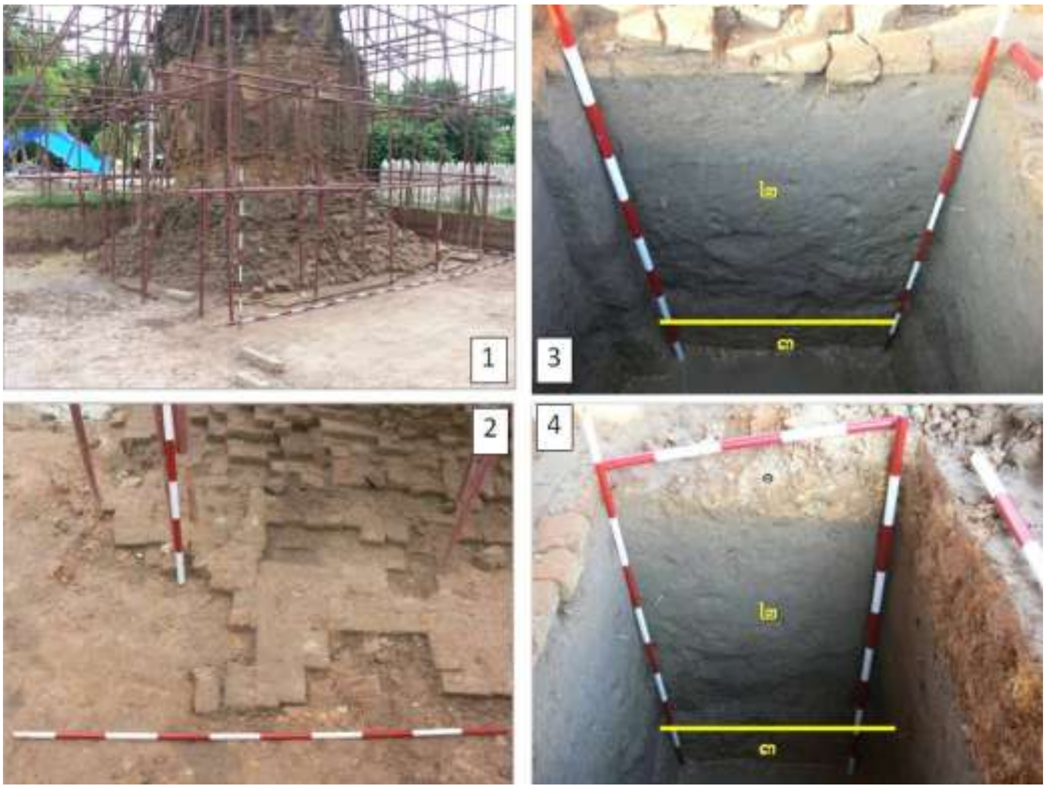
วิเคราะห์รูปแบบได้ว่า เป็นชุดฐานบัว[5] สูงประมาณ 1 เมตร ตั้งอยู่บนฐานหน้ากระดานทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส สูงประมาณ 30 เซนติเมตร โดยรอบฐานหน้ากระดานปูอิฐเป็นพื้นลานประทักษิณ

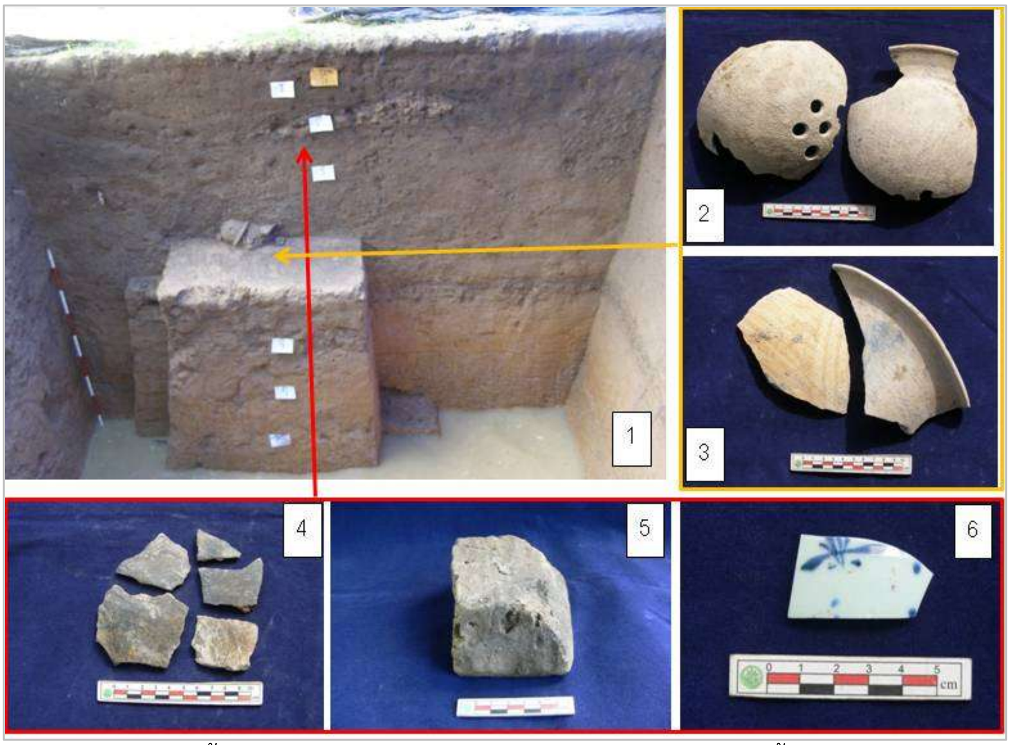
ธาตุปราสาท หรือ ปราสาทห้วยทับทัน ตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดบ้านปราสาท ต.ปราสาท อ.ห้วยทับทัน จ.ศรีสะเกษ ห่างจากบ้านเมืองจันทร์ลงมาทางทิศใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร เปรียบเทียบธาตุเมืองจันทร์กับธาตุปราสาทองค์ทางขวา จะพบว่าโดยรวมจะมีลักษณะคล้ายกัน

จากการขุดตรวจฐานรากธาตุเมืองจันทร์พบว่า มีการเตรียมพื้นก่อสร้างด้วยการถมอัดด้วยดินเหนียวปนทรายหนาประมาณ 1.30 เมตรโดยรอบ จึงทำการก่อสร้างธาตุเมืองจันทร์ขึ้นบนพื้นที่เตรียมไว้ และไม่มีร่องรอยหลักฐานสิ่งก่อสร้างอื่นก่อนการสร้างส่วนฐานของธาตุเมืองจันทร์ในพื้นที่ขุดศึกษาแต่อย่างใด

นอกจากนี้ยังมีการขุดค้นศึกษาชั้นทับถมทางโบราณคดีในบริเวณใกล้เคียงกับธาตุเมืองจันทร์ ภายในขอบเขตคูน้ำพบว่า ในชั้นดินล่างสุดของชุมชนโบราณบ้านเมืองจันทร์ ปรากฏร่องรอยของมนุษย์มาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย-สมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ กำหนดอายุโดยการเปรียบเทียบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ขุดพบ ได้แก่ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินทรงหม้อก้นกลมปากผาย ที่ก้นเจาะรูกลมจำนวน 6 รู คล้ายกับภาชนะดินเผาที่พบในแหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง จ.ร้อยเอ็ด และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินเขียนสีแดงเป็นเส้นที่ผิวด้านนอก ซึ่งเป็นรูปแบบการตกแต่งผิวของภาชนะดินเผาที่พบได้ทั่วไปในแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย-สมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ในแถบอีสานใต้และบริเวณพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ กำหนดอายุประมาณ ๒,๐๐๐-๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว[6]

ภาพ1.ส่วนฐานธาตุเมืองจันทร์หลังการขุดศึกษาทางโบราณคดี ภาพ2.หลักฐานส่วนพื้นลานอิฐที่ปูโดยรอบฐานธาตุเมืองจันทร์ ภาพ3, 4 เป็นชั้นดินจากการขุดตรวจฐานด้านทิศใต้ของธาตุเมืองจันทร์ โดยหมายเลข 1 เป็นชั้นดินถมจากกิจกรรมร่วมสมัยปัจจุบัน 2 เป็นชั้นดินถมอัดทำฐานรากธาตุเมืองจัน 3 เป็นชั้นดินก่อนการก่อสร้างธาตุเมืองจันทร์

ภาพ 1 หลุมขุดค้นภายในเขตคูน้ำชุมชนโบราณบ้านเมืองจันทร์ ภาพ 2, 3 วัตถุหลักฐานในชั้นดินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย-กึ่งก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นชั้นดินแรกที่พบกิจกรรมของคนในอดีต ภาพ 4, 5, 6 วัตถุหลักฐานร่วมสมัยกับการก่อสร้างธาตุเมืองจันทร์

ถัดจากชั้นดินดังกล่าวขึ้นมาเป็นชั้นดินการทิ้งร้างของชุมชน ไม่พบร่องรอยกิจกรรมของคนในอดีตจนในชั้นดินเหนือขึ้นมาจึงปรากฏชั้นดินที่มีร่องรอยของคนบ้านเมืองจันทร์ที่สัมพันธ์กับชั้นก่อสร้างโบราณสถานธาตุเมืองจันทร์ พบเศษอิฐที่ใช้ก่อสร้าง ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยจีนเขียนสีครามใต้เคลือบ กำหนดอายุราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา จากชั้นดินดังกล่าวขึ้นมาชั้นดินถูกรบกวนด้วยการปรับไถและถมปรับพื้นที่เพื่อทำกิจกรรมของคนร่วมสมัยปัจจุบัน

สรุป

จากการขุดศึกษาทางโบราณคดีพบว่า ธาตุเมืองจันทร์ไม่ใช่ปราสาทอิฐที่สร้างขึ้นในวัฒนธรรมร่วมแบบเขมร แต่เป็นธาตุอีสานที่สร้างขึ้นในวัฒนธรรมพื้นถิ่นเนื่องในพุทธศาสนา ประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21-พุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา ด้วยการประยุกต์รูปแบบปราสาทอิฐในวัฒนธรรมร่วมแบบเขมรที่มีอยู่แล้วและพบเห็นได้ในพื้นที่ใกล้เคียงมาสร้างเป็นธาตุ (เจดีย์) เพื่อเป็นศาสนสถานศูนย์กลางของชุมชน ในช่วงระยะเวลาที่ชาวกูยอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในบริเวณดังกล่าว เพราะในพื้นที่ซึ่งอพยพมาตั้งถิ่นฐานไม่มีปราสาทในวัฒนธรรมร่วมแบบเขมรอยู่ก่อนอย่างที่มีอยู่ในชุมชนโบราณบ้านปราสาท ต.ปราสาท อ.ห้วยทับทัน ซึ่งตั้งอยู่ห่างออกไปทางทิศใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร ที่เปลี่ยนปราสาทอิฐในวัฒนธรรมร่วมแบบเขมรเป็นธาตุอีสาน ด้วยการแก้ไขส่วนยอดปราสาทให้สูงชะลูดเป็นแบบธาตุอีสาน และจากตำนานเรื่องเล่าในท้องถิ่นก็เชื่อได้ว่า ธาตุปราสาท (ปราสาทห้วยทับทัน) น่าจะเป็นต้นแบบสำคัญที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบการสร้างธาตุเมืองจันทร์แห่งนี้

นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสังเกตว่า ชุมชนโบราณที่เปลี่ยนปราสาทในวัฒนธรรมร่วมแบบเขมรที่พบในภาคอีสานของไทยเป็นธาตุ(เจดีย์)เนื่องในพุทธศาสนา มักจะเป็นกลุ่มคนที่ไม่ใช่กลุ่มชาติพันธุ์ลาว แต่มักจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กูย เขมร หรือเยอ ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์ลาวมักจะสร้างธาตุ(เจดีย์)เป็นทรงบัวเหลี่ยมเป็นสำคัญ

อ้างอิง

[1] นักโบราณคดีฝ่ายผู้รับจ้างได้แก่ นายไชยวัฒน์ วราเอกศิริ และ นายสุรเชษฐ์ กิ่งทอง

[2] วัดระยะโดยค่าประมาณจาก Google Earth

[3] สรุปความจาก ธงชัย เมืองจันทร์. คติธรรมไทยกูยจากประเพณีการไหว้พระธาตุเมืองจันทร์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549.

[4] สันนิษฐานว่าเป็นกาวที่ผสมขึ้นจากพืชและ/หรือกาวจากหนังสัตว์

[5] ลักษณะของชุดฐานบัว ส่วนหน้ากระดานจะโค้งเว้า ทำให้เกิดเส้นลวดบนและล่างคล้ายอกไก่ ถัดไปจึงเป็นบัวคว่ำและบัวหงาย นอกจากนี้ที่มุมของส่วนบัวคว่ำและบัวหงายอาจทำเป็นบัวงอน ซึ่งเป็นอีกแบบที่นิยมในสถาปัตยกรรมอีสาน

[6]อ่านเพิ่มเติมได้ใน สุกัญญา เบาเนิด. โบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้. สำนักศิลปากรที่ 11 อุบลราชธานี กรมศิลปากร (จัดพิมพ์), 2553.